

Batı Dünyasında İntiharın Algısal İnşası

Özet

Bireyin tercihli ölümü olan intihar, arkaik dönemlerden günümüze uzun bir geçmi e sahiptir. İntihar, özellikle felsefe, sosyoloji ve psikoloji olmak üzere pek çok alanın konusu olmu tur. Antik Yunan'dan beri intihar, farklı dü ünsel temellerde ve farklı toplumsal ko ullarda farklı algılamalarla de erlendirilmi tir. Buradan yola çıkarak, bu çalı mada, "Kavramlar ve olgular, farklı toplumsal e ilimlerde farklı algılamalarla de erlendirilir." varsayımından hareketle, 'intihar'ı kavramsal ve olgusal boyutlarda bu varsayımın içine yerle tirmek, toplumların tarihsel de i imi içinde, intihar algılamasının toplumsal farklılaşmasını göstermek ve bu bağ lamda, 'intihar'ı, farklı de erler dünyası içinde farklı algısal boyutlarda de erlendirmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Terimler

İntihar, De erler Dünyası, Algılama, Anlamlandırma, Yargılama, Kavramsalla - tırma, Açıklama.

The Perceptual Construction of Suicide in the History of Western Thought

Abstract

Suicide, is preferential death of human, has a long history from archaic periods to now. Suicide has been subject of many discipline, particularly philosophy, sociology and psychology. Since Antique Greek, suicide has evaluated in different perceptions in the different intellectual bases and different social conditions. In accordance with, in this study, referring the hypothesis that "Concepts and phenomenons are evaluated with different perceptions in different social tendencies", to locate of 'suicide' into the hypothesis in the conceptual and factual dimensions, to show social differentiation of suicide perception in the historic evolution of societies and in this context, to evaluate the 'suicide' with different perceptive dimensions in different values world are purposed.

Key Terms

Suicide, World of Values, Perception, Understanding, Judgement, Conceptualization, Explanation.

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü Doktora Ö rencisi.

Giriş

“İntiharın Algısal Anlaşılması” başlıklı bu çalışmada, “İntihar nedir?” sorusunu yanıtlamak için yapılacak bir çalışmada il. Burada yapılacak herhangi bir tanım, u ana kadar edinilmiş bilgilerden ulaşılan bir genellemeyi ifade edecektir. Bu genelleme, içinde bulunulan bireysel ya da toplumsal koşullardan ayrı olarak bir nesnel in sunma hizmetinde bulunamayacaktır.

“İntihar nedir?” sorusunu yanıtlamıyoruz; çünkü bu, çalışmanın özüne ters olacaktır. Çalışma, zaten farklı toplumsal süreçlerde farklı anlam pek çok tanımlı içeriyor. Ancak çalışmanın özü, verilen tanımlamalarla bir intihar kavramı yaratmak değil. Çalışmanın amacı, “Kavramlar ve olgular, farklı toplumsal alanlarda farklı algılamalarla değerlendirilir.” varsayımından yola çıkarak, ‘İntihar’ı kavramsal ve olgusal düzeyde bu varsayımın içine yerleştirmek, toplumların tarihsel değişimi içinde, intihar algılamasının toplumsal farklılaşmasını göstermek ve bu bağlamda, ‘İntihar’ı, farklı değerler dünyası içinde farklı algısal boyutlarda değerlendirmektir.

İntihar, ancak, nedenleri ile birlikte sunulduğunda ve hatta hangi toplumsal koşullarda meydana geldiği belirtildiğinde bir anlam ifade eder. Çünkü, intiharı ne kişisel özelliklerinden ne de toplumsal belirleyicilerinden bağımsız olarak anlamaya çalışmak mümkündür. Bireyin ölüm düşüncesi ve intihara meydanlığı ya da adımlar toplumun değerler dünyasının bir yansımasıdır. İntihara meydanlığı, ya ahlak ölüm, topluma uyumla uyumsuzluk ve ya amaç arzusuyla ölüm arzusu arasında ince bir çizgi üstündedir. İntihar, bireyin tek başına eylemi olmakla birlikte, intiharın anlamlandırılması bireyin ya da topluma iliştirilmiştir.

Her toplumsal yapı farklı bir gerçekliği, farklı bir toplumsal alan ve farklı bir değerler dünyasını ifade eder. Değerler dünyası, yapının teorik düzlemi, bilimsel içeriğidir. Toplum, bu değerler dünyasına, kültürü, tarihi, sosyoekonomik düzeyi, siyaset anlayışı, din gibi özellikleriyle sahip olur. Bir toplumun değerler dünyası, kavramlar, olgular ve süreçleri değerlendirilmede algısal farklılıklar yaratır. Bu algılamada birey, toplumsal bir alanı ifade eder.

Bu çalışmada, intiharın algısal anlaşılması kurarken, farklı toplumsal süreçlerde, bu süreçlerin karakteristik değerlendirme biçimlerinin (anlamlandırma, yargılama, kavramsallaştırma, açıklama) olduğu ve bu değerlendirme biçimlerinin intiharın algısal boyutlarını şekillendirdiği gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Antik Felsefede İntiharın Algısal Boyutu: “Anlamlandırma”

Antik Felsefe denilince, Yunan felsefesi ve bu felsefenin izlerini taşıyan Hellenizm ve Roma felsefesini içeren bir kavram, toplumsal bir düşünme biçimi ve bir değerler dünyasıyla gelir. Günümüzde bir kavramsallaştırma ve dönemselleştirme yoluyla kolaylıkla değerlendirilebilir ‘felsefe’, dilsel anlamını bu dönemde kazanır: ‘Philia’ ve ‘sophia’ kelimelerinden oluşan ‘philosophia’ (felsefe) bilgiyi, bilgeliği sevmek anlamına gelir. (Gökberk 2005: 12) Bu anlamda felsefe, doğruluğun, gerçekliğin, iyiliğin, faydalının ve mutluluğun arayışını içindedir. Evrendeki her şey bu arayışa dahildir ve her şey bütüncül olarak bir anlamaya tabi tutulur. Çıkarıcı ve aracı bir şekilde her şeyi araştıran, kuşku duyan, sorgulayan ve eleştiren filozof, kendisinin de dahil olduğu bir anlamlandırma içindedir.

Yunan felsefesinde intihar¹, felsefi arayışta temel problemlerden biridir. Filozofların intihara yaklaşımı, basit bir neden-sonuç izlemine götüren, bireylerin intihar eylemi değildir sadece. İntihar, teorik bir düzlemde, ya amaç ile ölmek, ruhun ölümlülüğü ile ruhun ölümsüzlüğü, bireyin ahlaki sorumlulukları ve toplumsal yükümlülükleri ile özgürlük arasında filozofun felsefi duruşunu ifade eder.

Antik Yunan'da intihar konusu üzerine değinen farklı felsefe okulları farklı görüşler içindedir. Bu felsefe okullarının temsilcisi olarak büyük filozoftan sözü edilebilir: Pitagoras, Platon, Aristoteles, Stoa ve Epiküros. Bu filozofların bir kısmı intiharı, erdemlilik örneği olarak görürken, diğerleri Tanrı'ya karşı yapılmış bir hakaret, bir kalkışma olarak kabul ederler. Fakat her iki düşünce de intiharın hoş görülebilmesi için "keder, yurtseverlik ve onursuz duruma düşme" (Alvarez 2007: 65) gibi kabul edilebilir gerekçeler arar. Yaşam katlanılamaz hale geldiğinde intihar son seçenek olmalıdır.

Pitagoras, Platon ve Aristoteles intihara, tanrısal hediye ve sosyal sorumluluğu reddi olarak düşünmesiyle karşı çıkarlar. Pitagoras, intihar üzerine düşüncelerini dini temeller üzerinden de açıklar. Ruhun ölümsüz olduğu düşüncesini savunan Pitagoras, dünyevi yaşamın bir ceza ve bu sebeple bir görev yeri olduğu kanaatinde. Ona göre, insan ruhu bedenine hapsolmüştür ve ilahi ölümsüzlüğü kavrayabilmek için bedeninde kaldığı sürece matematik ve felsefe çalışarak arınmak zorundadır. Eğer kişi intihar edecek olursa, tanrısal yetkeye karşı gelmiş olur. (Nico 1999: 18)

Felsefesinde hem Pitagorasçı hem de Sokratesçi öğelerden etkilenen Platon, intihar hususunda ikili bir tutum içindedir. Pitagorasçı bir düşünce içinde ruhun ölümsüzlüğüünü savunan Platon için de ruh, bedene hapsolmüştür ve dünyevi yaşamın bir görev yeridir. Hatta Platon, intiharın devlete karşı bir itaatsizlik olduğu gerekçesiyle intihar eden kişiye cenaze töreni düzenlenmesini yasaklar ve kişinin siteden uzak bir yere gömülmesi gerektiğini ifade eder. (2007: 369) Fakat Sokrates'in intiharının² ve ruhun ölümsüzlüğüünün tartışıldığı Phadion'da, ölüm, ruhun tenden ayrılması olarak ve gerçek bilgiye ulaşmak adına arzu edilen bir düşüncedir. (2001)

İnsanın sosyal bir varlık olduğu düşünün Aristoteles ise, intiharı, insanın kendisine ve devlete karşı bir adaletsizlik yarattığı gerekçesiyle yasaklar. Ona göre intihar, toplumsal bir sorumsuzluk örneği ve devlete karşı bir saldırıdır. (2005: 113)

Pitagoras, Platon ve Aristoteles tarafından intihara getirilen yasaklar, Antik Yunan'daki siyasi ve toplumsal değerlerle birlikte yaşamı amaya bağlar. Ruhun ölümsüzlüğü, tanrısal bir hediye olduğu düşünülen yaşamın verilişi ve toplumsal sorumluluklar düşüncelerinin yerini daha bireyselci ve maddeci düşünceler karıştırdı.

¹ İntihar, İngilizce'de 'self-killing' (kendini öldürmek) ifadesinden türeyen suicide (intihar) kelimesinin karşılığıdır. Hâlbuki Yunan felsefesinde intihardan bahsederken öldürmek yerine ölmek ifadesi kullanılır. İntiharın Eski Yunandaki karşılığı ötanazi, kendi eliyle ölmek, ölümü yakalamak ve gönüllü ölmek kelimeleridir. (Nico 1999: 27)

² Sokrates'in ölümünün intihar olup olmadığı hususu uzun zamanlar boyunca tartışılmıştır. Sokrates, ölüm arzusu içinde olsa da, ölümünü özgür bir şekilde seçmemiştir. Onun ölümü, bir cezanın infazıdır.

Bununla birlikte, filozofların yaşam ve ölüm arasındaki anlam arayışında intihar algılayışını, bir özgürlük meselesine dönüştürür.

Hellenistik felsefeyi önceleyen Kynikler ve Kireneliler, bireyselleşme ve özgürlük meselesine büyük önem verir. Onlar için ölüm, yaşam ve ölüm arasında bireyin özgür bir seçimidir. Tüm dünya zevklerinden arınarak yaşamayan Kyniklere göre önemli olan tek şey erdemdir. Yaşam için iyi bir neden yoksa intihar etmek en iyisidir. Kireneliler ise, yaşamı bir yaşamı yaşama olarak tercih ederler. Onlar için iyi yaşamı yaşamaktır. İyi yaşamı yaşamak için ise, acılardan ziyade hazların olduğu yaşamı yaşamaktır. Eğer hazlar yoksa yaşamı korumak bir aptallıktır. (Minois 2001: 44)

Hellenistik felsefeye bağlı olan Epiküros Okulu, Kirenelilerin yaşamı tutumunu geliştiren. Epiküros için yaşam, arzuların kölesi olmaktan ziyade, acılardan korunma bir şekilde mutlu olmaktır. Mutluluğun keşfini, duyulara bırakır. Yaşamı duyuların hissettiği kadar vardır ve duyular yoksa da yaşam yoktur. Bu dünyasından hareketle, ölümden korkulmaması gerektiğini ifade eder; çünkü ona göre, ölüm gerçekleştirmede duyular olmayacaktır. (2000: 64) Epiküros, ruhun ölümsüzlüğüne ve ölümün ise korkutucu bir durum olduğunu inanmamakla birlikte intihara karşıdır. İlk önce yaşamı ve mutluluk arayışını ortaya koyan Epiküros, bu arayışın sonunda elde edilen bir yaşam yoksa o zaman yaşamın anlamsız ve intiharın anlamlı olacağını ifade eder.

Hellenistik çağın en önemli felsefi öğretisi olan Stoacılığın bireyselleşme ön plana çıkaran felsefeleri, yaşamı dönemin koşullarıyla açıklanabilir. Eski şehir devletlerinin yıkılması ve Büyük İskender tarafından bir imparatorluğun kurulması, toplumda bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Küçük şehir devletlerinin yerini büyük bir imparatorluğun alması, farklı gelenekler ve kökenlerin tek bir yönetim altında toplanması anlamına gelir ve farklılıklar içinde yalnız bırakılmış insana yeni bir yaşam biçimi gereklidir ki, bu Stoacılığın bireye bilinç ve özgürlük anlamı taşıyan felsefesi olmuştur. Antik Yunan'ın toplum felsefesi anlayışını Stoacılığın doğa felsefesine bırakmıştır. Bundan sonra, birey kendini dış koşullara göre değil içsel belirleyicilerine göre koşullandırır. Bireysellik bilinci ile ölüm konusu daha tartışılır hale gelir. Bundan önce metafizikle açıklanan ölüm, akıl yoluyla bir anlamaya tabi tutulur. (Nicoletti 1999: 23, 26) Doğanın yasalarını erdem olarak kabul eden Stoacılar için, yaşam kadar ölüm de doğadır. Kisi arasında herhangi bir fark yoktur. İntihara meyleden birey, ne Tanrı'ya ne de topluma karşı sorumludur. Yaşam kadar doğa olan ölmeyi tercih eden birey, kendi kaderinin efendisidir.

Yunan felsefesinin izlerini taşıyan ve özellikle Stoacılıkla beslenen Roma felsefesinde ise intihar, hoş görülebilir olmak bir yana özendirilen bir eylem haline gelir. Romalılarda, intihara dinsel ve ahlaki anlamda hiçbir yasak getirilmediği gibi, hukuk da bazı istisnalar³ dışında açık bir şekilde intihara izin verir: *“Justinien içtihatında eğer bir yurtta, hastalık, acı veya buna benzer nedenlerle” ya da “hayattan bıkmama... delilik*

³ Kölelerin ve askerlerin intiharları bu kapsam dışında tutuluyordu. Çünkü köleler, sahipleri için önemli bir yatırım ve askerler ise devletin malıydı. Eğer bu kişiler intihar edecek olursa mallarına el konulurdu. Kısacası, Roma yasasında, dinsel ve ahlaki anlamda suç teşkil etmeyen intihar, ekonomik anlamda cezalara neden olmaktaydı. (Alvarez 2007: 70)

veya onursuz bir duruma düştü me korkusu” yüzünden intihar etmi se cezalandırılmaz.” (Alvarez 2007: 70)

Romalı bir devlet adamı ve filozof olan Cicero, ölümün korkulmaması ve kaçılmaması gereken bir durum olduğunu gösterir. Her insan bir gün öleceği için ve her ölüm için bir varolma hali gerektiğinden, ölümün bir yoksunluk olmadığını ifade eder. (2004) İntihar ise, Cicero’ya göre ne iyi ne de kötüdür, ikisi arasında bir yerdedir. Yine Romalı düşünür, siyasetçi ve devlet adamı olan Seneca ise, intihar üzerine keskin ölümlerde bulunur: *“Ho una mı gidiyor ya amak? Ya a! yok, gitmiyorsa, geldi in yere gitmek elinde senin! 16. Ba a rını dindirmek için çok kez kan aldırдың, bedenini hafifletmek için de, bir damarını açtırдың. Burada koskoca bir yarayla ba rını delik de ik etmek gerekli de il ki! Bir ne terle o büyük özgürlüğe giden yol açılır, bir küçük delikle sükûnete ula ılır.”* (1992: 163) Ancak, Seneca’nın bu keskin ifadeleri tek başına gösterilecek olsa, onun intiharın kadim bir savunucusu olduğunu düşünülebilir. Halbuki Seneca için bilgece ve iyi bir yaşam önemlidir. Ölüm, ancak bu yaşam çekilmez oldu unda, acılar içinde kıvranıp da aklın işlemez oldu u durumlarda gereklidir. Onun için ölümü gerektiren fiziksel acılar değil, ruhun ve aklın işlenmesi kaybetmesi önemlidir. Seneca’nın felsefesinde intihar düşüncesi bir son seçenek olarak anlamlandırılır.

2. Ortaçağ’ın Dinsel Düşüncesinde İntiharın Algısal Boyutu: “Yargılama”

Ortaçağ felsefesi, Hristiyanlığın doğuşu ile birlikte ortaya çıkan ve kilisenin güçlenmesiyle temellerini oluşturan dini bir dünya görüşünü ifade eder. Ortaçağ felsefesi, Yunan felsefesinin felsefeye atfettiği anlamlardan çok daha farklı bir anlamda; sorguyu ve kuyu ortadan kaldıran ve fakat Tanrısal buyruğun yerine getirilmesi anlamında skolâstiktir. Tüm felsefi düşünceleri kendinde toplayan ve tek-tanrılı bir din olan Hristiyanlık, evrensel bir niteliğe sahiptir. Ortaçağ felsefesinde her türlü konu, tanrısal yetke, dini hükümler ve kilisenin kuralları çerçevesinde değerlendirilir. Bu çerçevenin dışına taşmak, bir yargılama ile karşılaştıkça anlamına gelir ve her türlü konu, eylem, davranış ya da süreç dini sınırlar içine çekilmeye çalışılır. İlk Hristiyanlıkta inanç, Tanrı ve birey arasında doğrudan bir ilişkiyi ifade ederken, kilisenin güçlenmesiyle kilise, Tanrı ve birey arasında güçlü bir aracı rolü üstlenir.

Roma felsefesinin izlerini taşıyan ilk Hristiyanlık, insanın bedeninden bir kurtuluşu olarak intihara hoş görüşle bakar ve intiharı teşvik eder. Ayrıca Hristiyanlığın yayılması sürecinde, savaşlarda şehit olmak da kutsanmış olmuştur. İntihar, bir günahkar olarak doğan insan bedeninin kurtuluşu olması ve öte dünya anlayışı ile birlikte ruhsal olana kavuşma olarak nitelenmiştir. Ancak, IV. yüzyılda kilise kendini kabul ettirerek, Tanrı ve birey, yaşam ve öte-dünya arasında bir aracı rolü üstlenir. Bireyin günahkar bedeninden kurtulması için artık şehit olması gerekmez. Çünkü Kilise, Eski ve Yeni Ahit’ten bazı çıkarsamalarla başka türlü arınma yolları gösterir. Bu arınma yollarından biri de günah çıkarmadır.

Kilisenin güçlenmesiyle birlikte, yaşam ya da ölmek bir seçim olmaktan çıkar. Söz konusu olan, dini kurallara göre yaşam ve ölmeye göre ölmektir. İntihar, artık sadece Tanrısal istence karşı gelmek değil, aynı zamanda kilisenin görevlerini gasp etmektir. Bu sebeple intihar edenler bir yargılamaya tabi tutulur.

Ortaçağ'da intihar, bir günah olduğu yargısıyla yasaklanır. Bu tür bir algılamaya birden ortaya çıkmış gibi görünür. Çünkü ne Eski Ahit'te ne de Yeni Ahit'te intiharla ilgili herhangi bir yasaktan söz edilmemektedir. Skolastik felsefenin ve kilise doktrininin temellerini kuran St. Augustinus altıncı emrin⁴ yorumuyla 'Sen öldürmeyeceksin' der. Altıncı emre karşı gelerek kendini öldürmek, Tanrı'ya karşı gelmektir. St. Augustinus'a göre, "Sen öldürmeyeceksin" emri sadece komutunu öldürmeyeceksin anlamına gelmez. Bunu başka bir emirle "Komularını sev" emriyle açıklar. Ona göre, komularını sevmek kendini sevmekten geçer. Dolayısıyla kendi ölümüne karar veren kişi kendini sevmeyen insandır. (Alvarez 2007: 58)

İntiharın günah olarak algılanmasında St. Augustinus'un düşünceleri temeldir ve intiharın yasaklanmasını öngörmesine cinnet boyutunda toplu intiharlarda bulunan Donatistler⁵ sebep olmuştur. St. Augustinus'un düşünceleriyle birlikte kilisenin intihara karşı tutumu değişmiş ve Donatistlerin hareketine bir nokta koyma gereksinimiyle intihara yasak getirilmiştir: ".S 533'te Orleans Konsülü kendini öldürenleri suçlu sayarken cenaze töreninin yapılmasını da yasakladı. Bu kararı alırken yalnızca, intiharın mallarına el koymak için Devletin yetkilerini saklamaya alan Roma yasasını izlemiyorlardı. Bunun yerine intiharı hem kendi içinde bir suç, hem de diğerlerinden daha ağır bir suç olarak değerlendiriyorlardı çünkü o sırada adli suçlular Hristiyan dinine uygun bir törenle gömülüyorlardı. 562'de Braga konsülünde toplumsal konumu, gerekçesi veya yöntemine bakılmaksızın intihar eden herkesin cenaze töreni yasaklandı. Son adım da intihara girişenlerin bile aforoz edilmesine karar veren Toledo Konsülü tarafından 693'te atıldı." (a.e.: 76, 77)

İntihar, Aquinalı Thomas zamanında ise, intihar eden insanın kendisine, topluma ve Tanrı'ya karşı bir suç işlediği gerekçesiyle yargılanır. Thomas, intiharı suç olarak ifade ederken, bazı açıklamalar getirir: Birinci argümanı, intiharın doğaldan ilahî aykırılığı olmasıdır. Doğal olan, herkesin varlığını sevmesi ve onu korumasıdır. Ayrıca, intihar, bireyin kendisine beslemek durumunda olduğu merhamet duygusuna da aykırıdır. İkinci argümanı, intiharın topluluğa karşı bir suç olmasıdır. İntihar, bireyin bir parçası olduğu topluluk için bir yara oluşturur. Üçüncü argümanı ise, intiharın, Tanrı'nın yaratma ve öldürme gücüne karşı bir isyan olmasıdır. Dolayısıyla, kendi canını alan birey, kendisi, komutunu ve Tanrı karşısında bir günahkardır. (Cavan 1965: 20)

Aquinalı Thomas'ın intiharı suç olarak algılaması ile birlikte, intihara getirilen cezalandırma da ayrılmıştır. İntihar eden kişiye cenaze töreni uygulamamak bir yana, bedenine çeşitli uygulamalarda bulunulmuş ve mallarına el konmuştur: "İntihara karşı ilk önleyici silah cenazede Hristiyan merasimi uygulanmamasıydı. Bazen ceset, sokaklarda ayaklarından sürüklenir, yüzü aşağıya doğru getirilir ve asılırdı. Bazen kalbi çıkarılır ve oraya bırakılırdı. Ceset evin kapısından dışarıya özel bir bölmeden çıkarılırdı. Kötü niyetli bir hayaletin evin içine girmesinden korkularak ceset pencereden sürüklenilebilirdi. Ölünün öğütülmesinden duyulan korku, bir insanın vahşet

⁴ Eski Ahit'te geçen on emirden biri.

⁵ Donatistler, Katolik geleneğine pek çok kolu tarafından kabul olunmuş inançlara aykırı bir düşünce olarak kabul edilen bir inancın izleyicileridir. Donatistler ve erken kilise arasındaki temel anlaşmazlık özellikle günah çıkarma ayini ve diğer ayinlerin etkisiyle ilgilidir. Donatistlere göre kilise, günahları affedicisi rolü üstlenemezdi. Bu sebeple, sonsuz mutluluk için kendilerini öldürmeye devam etmişlerdir.

çinde ölümünden duyulan korkudan daha büyüktü. Bir hayaletin, geride bıraktığı yaamdaki kaygı ve umutsuzluk durumu yüzünden kötü niyetli olacağı düşünülürdü. Bazı yerlerde, intihar eden, yaamını sonlandırdığı yerde defnedilirdi. Sıklıkla beden, idamın gerçekleştiği yerde gömülmeden kuşların avlarına bırakılırdı.” (Dublin 1963: 120, 121)

3. Rönesans ve Sonrası Aklın Hükümranlığında İntiharın Algısal Boyutu: “Kavramsallaştırma”

Ortaçağ felsefesine hakim olan yaklaşık bin yıllık bir tarihsel sürecin ardından Batı toplumlarında gerçekleşen siyasi, toplumsal ve kültürel değişimler, dinin sorgulanmaya başlandığı bir dönemi getirmiştir. Ortaçağ ve modern zamanlar arasında bir geçit dönemi olan bu zaman dilimi Rönesans olarak adlandırılır. Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans, antik çağdaki metinlerin yeniden incelenmesi demektir. Antik Çağ’ın yeniden doğuşu, bilim ve felsefenin yeniden hareketlenmesi anlamına gelir. Çünkü bin yıllık Ortaçağ tarihinde, bilim, felsefe, sanat, eğitim ve hatta siyasal yönetim Kilisenin tekeli altında ve Hristiyanlığın skolastik karakteriyle bireye aktarılmıştır. Ortaçağ’da tartışma, eleştiri ya da kuşku yoktur. Her şey Tanrı’nın lütfunda bireye verilmiştir. Bu doğrultuda, bilginin temel kaynağı Kutsal Kitap olmuştur. Ortaçağın sonlarında gerçekleşen siyasi ve toplumsal değişimler sonucu kilisenin bölünmesi, onun gücü kapsamında olan her türlü olguyu, konuyu ve yönelimi de sarsmıştır. İnsanların sahip oldukları inancın ve değerlerin sarsılması, sahip oldukları pek çok bilginin de sarsılması demektir. Ve kuşku, bireylerin akıllarına bir kez düşünülürken her şey yeni baştan değerlendirilecektir. Tüm kavramların yeniden değerlendirildiği bu dönem Rönesans dönemi olmuştur.

Rönesans, yeni bir felsefe anlayışı, yeni bir bilim, yeni keşifler, yeni bir din, yeni bir siyasal yönelim ve her şeyden önce yeni bir insan anlamına gelir. Bu insan, düşünün, anlayan ve kavramları yeniden değerlendirilen bir insandır. Ortaçağ’ın inancıyla sınırlı baskılarından kopmuş Rönesans insanı, aklıyla, doğaya ve yaama hükmetmek ister. Artık yaama hakim olan inanç değil; akıl, tartışılan felsefe ve gelişen bir bilim anlayışıdır. Ortaya çıkan sonuç, tek bir doğrunun değil, doğruların olacağıdır. Bu düşünceyle birlikte Rönesans döneminde, pek çok düşünce, olgu ve eylem antikitenin sınırlarında yeniden değerlendirilmeye girer. Değerlendirilen durumlar bir kavramsal form içinde anlamaya tabi tutulur. İntihar ise artık, savunulacak, reddedilecek ya da yargılanacak bir eylem değildir. İntihar, anlaşılması gereken bir kavramsal formdur.

Rönesans döneminde intiharın kavramsallaştırılması, Ortaçağ’ın yargılayıcı tutumunun sorguya çekilmesi ve Antikçağ’ın anlam arayışının yeniden gündeme gelmesi bağlamında geçmişin bir değerlendirilmesidir. Ancak tinsel ya da dinsel düşünmeden çok daha farklı olarak bu değerlendirilmenin aracı ‘akıl’dır.

Rönesans döneminde intihar üzerine ilk çıkışı yapan John Donne olmuştur. Kilisenin devam eden yasalarına rağmen cesur bir tavırla intihara getirilen yasakların anlamsız olduğunu savunan Donne’ye göre intihar, nedenleri çeşitlilik gösterebilen kişisel bir tercihtir. (Özen 1997: 22) 1608’de yazdığı Biathanatos’un bir alt başlığı ‘Kendi kendinin katlinin doğallıkla bir günah olmadığına ve asla başka türlü

olamayacağına dair'dir. Kitapta, intiharın doğanın, aklın ve Tanrı'nın yasalarına aykırı bir durum olmadığını kanıtlamalarını sunar. (1930)

İntihara getirilen yasaklar, özellikle Aydınlanma ile birlikte sorgulanmaya başlanır. Aydınlanma Çağında filozoflar, intiharın savunusundan ziyade intiharın akılcı bir tartışması içindedir. İntiharın kabul edilebilir bir olgu olduğu hususunda filozoflar birbirinden ayrılmakta; fakat intihara getirilen yasakların anlamsızlığı üzerinde fikir birliği etmişcesine düşüncelerini ortaya koymaktadır.

David Hume, "İntihar Üzerine" başlıklı denemesinde intiharın bir suç olarak algılanmasındaki yanlışları düzeltme yolunda, Aquinalı Thomas'ın intiharı yasaklayan argümanlarını yeniden gözden geçirir. Hume, öncelikle intiharın teolojik bir bakımdan ziyade doğal hukukla değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu maksatla intiharın suç olmadığına dair ilk girişimi, intiharın Tanrı'ya karşı bir itaatsizlik olmadığını göstermek olmuştur. Hume'a göre, Tanrı, canlı ve cansız hayatın kurallarını belirleyerek ve insanların fiziksel ve zihinsel güçlerle donatarak onlara yaamlarını yönetmek üzere tasarruf hakkı vermiştir. Hume, intiharın topluma karşı da bir suç teşkil etmediğini ifade eder. Çünkü toplum ve birey arasındaki ilişki karşılıklı bir alışverişten oluşur. Birey toplumdaki çıkar elde edebilmek için, topluma karşı sorumlulukunu yerine getirir. Eğer birey kendini öldürürse bu karşılıklı ilişki de sonlanacak ve herhangi bir yükümlülüğü kalmayacaktır. Denemenin son sayfalarında intiharın insanın kendisine karşı da bir suç olmadığını ifade edilir. Eğer intihar kararı gönüllü bir şekilde alınmışsa, bu sadece Tanrı'nın bah ettiği bir gücü kullanmaktır. Hume'a göre, başlıksız ve başsız yerinde hiç kimse intiharı tercih etmez; ancak, çare bulunmaz bir umutsuzluk varsa, bu yaşamı yük haline getirmek anlamsızdır. (1992)

Bir Aydınlanma düşüncüsü olan Immanuel Kant ise intihar konusunda farklı bir kavramsallaştırma içindedir. Kant geliştirdiği ahlak felsefesinde bireysel özerkliğe vurgu yaparak, intihar eyleminin bu özerklikten ve özgürlükten kaçınılması gerektiğini ifade eder. Hume gibi, intiharın teolojik yasaklamalarını reddeden Kant, Platon'un yaşamın Tanrı'dan bir hediye olduğu argümanını kabul etmez. Onun için intihar kabul edilemezdir, çünkü ahlaksaldır. Yaşamın üstün gücü, ahlaksallıktır. Ahlaksallık, bireyin üstüne düşen ödevi bir amaç olarak yerine getirmesidir. (2002)

Diğer pek çok aydınlanma düşüncüsü de, intiharın bir hak olup olmadığını konusunda birbirinden farklı olarak,⁶ fakat intihara getirilen cezaların anlamsızlığı üzerine fikir birliği etmişcesine tartışarak düşüncelerini ortaya koymuştur.

4. Modern Bilimsel Yaklaşımlarda İntiharın Algısal Boyutu: "Açıklama"

Rönesans döneminde, Galileo ve Kopernik'in katkılarıyla gerçekleşen bilimsel gelişmeler ve sonrasında Aydınlanma düşüncülerinin her türlü olguyu ve kavramı akla dayalı sorgulamaları, 18. yüzyılın sonlarına gelirken yeni bir bilgi elde etme yoluna ilk adım oldu. Bu yol, bilimdir. Bu zamana değin, bilgiyi elde etme yolu olarak

⁶ Jean Le Rond d'Alembert ve Denis Diderot intiharı farklı argümanlarla haksız bularak, Paul Henri Thiry Baron D'Holbach, Charles de Montesquieu ve Jean-Jacques Rousseau ise, intihardan yana bir tavırla yasakları sorgular. (Volant 2005)

kullanılagelen din, metafiziksel dü ünce, sezgiler, kurgular ya da deneyimler rafa kaldırılmı ; aklın hükümlerinde, bilginin elde edilebilece i ve nesnel bir gerçekli e ula ılabilece i dü üncesine sahip olunmu tur. Bilimsel anlayı a göre elde edilebilecek bilgi, olgusal yani gözlenebilir bilgidir. Bu anlayı a göre, gerçek bilgi ancak bilimsel bir metotla elde edilebilir. Bilim, kullandı ı tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle, olguların nedensel bir açıklamasını yapma ve temel yasalara ula ma gayesindedir.

Bilimsel perspektifle birlikte intihar, yorumlanmaktan ziyade açıklanmaya ba lamır. İntihar eylemi, intihar te ebbüsü ve intihar dü üncesinden ayıklanır ve intiharın sınıflandırılmaları yapılır. Artık intiharın farklı anlam dünyaları, bu sınıflamadaki yerini alarak bir açıklama halini alır. Ancak intihar, ahlaki anlamda bir kopu içine girer. Çünkü intiharın teorik dille ifade edildi i zayıflar ve intihar, bireysel ve toplumsal verilerin biraraya getirildi i istatistiksel bir çalı ma düzene inin parçası haline gelir. Bilimsel yönelimli bu çalı malarda, bireysel ve toplumsal anlamlarda bir problem olarak belirlenen intiharın nedenlerini ara tırmak, kar ıla tırmak, bilmek, önlemek ve hatta tedavi etmek gereklidir. Bu çalı maların temel gayesi, intiharı anlamak de il fakat, bireyi ya da toplumu anlamaktır. Bu ba lamda, psikoloji, intiharı bireyin normal dı ı davranı ı olarak bir hastalık durumu, sosyoloji ise, toplumun içinde bulundu u durumun yarattı ı bir anomi olarak niteler.

Psikolojik yakla ım, intihar üzerine getirdi i açıklamaları ‘intiharın bireysel belirleyicileri nedir?’ sorusuyla ba latır. İntihar bir seçimse e er, aynı ko ullarda bulunan iki ki iden biri niçin intiharı seçmektedir? Bireyleri birbirinden farklıla tıran özellikler nelerdir? Bu sorular ı ında, intiharı bireyin problemi olarak ele alan psikolojik yakla ım, intiharın nedenlerini bireyin ki ilik yapısında aramı tur.

Psikolojik yakla ımda intihar üzerine açıklamalar getiren ilk dü ünür psikanalist ekolün temsilcisi olan Sigmund Freud’dur. Freud, zihnin ‘id, ego ve süperego’ olmak üzere üç düzeyden olu tu unu ve bunların uyum içinde çalı madı ı durumlarda ki inin intihara meyledebilece i dü üncesini savunur. Bireyde, ya am içgüdüleri gibi ölüm içgüdülerinin de bulundu unu söyleyen Freud, intiharı, zihinde olu an dengesizlik sonucu ölüm içgüdülerinin ya am içgüdüleri üzerindeki zaferi olarak niteler. Freud’un psikososyal düzeyde açıklaması ise, ki inin kendisini özde le tirdi i, sevilen bir nesnenin kaybıyla intiharın gerçekleşe idir. Ki i, kaybetti i nesneye kar ı hem sevgi hem de dü manlık besler. Sevilen nesnenin kaybı, bu özde le me⁷ yüzünden aynı zamanda kendinin kaybıdır. Dolayısıyla, yitirilen nesneye kar ı duyulan nefret duygusu da ki inin kendisine yöneltilir. Freud, “Yas ve Melankoli”de, ki ide saklı olan sadistik dü üncenin çöküntü hallerinde ortaya çıktı mı ve süperegonun, egoyu tek ba ma bırakmasıyla, ki inin bu dü ünceleri kendisine yöneltti ini ifade eder. Sevilen nesnenin kaybedilmesinin ardından onun yerini alacak yeni bir nesne edinilmezse ki i gerçeklikten uzakla ır. Ki i, kendine kar ı yas tutamadı ından, kaybetti i nesneye kar ı intikamını ve saldırganlık duygusunu intihar ederek sonuçlandırır. (Arkun 1978: 139)

Zihni tüm öğeleriyle birlikte hareket eden bir bütün olarak gören Jung, ki isel bilinçaltında, komplekslerden olu an daha ufak ki iliklerin sonucu olarak, bu

⁷ Özde le me, ba kalılarıyla duygusal ve libidinal ba lar geli tirildi inde, ki inin onların davranı larını kendi davranı ları gibi benimsemesi anlamına gelir. Ki inin özde le ti i onun için sevgi objesi haline gelir. (Rushing 1968: 108)

mekanizmanın zaman içinde de işleyebileceğini, parçalanabileceğini ve bunların ki iyi intihara sürükleyebileceğini ifade eder. Bu durum, içedönüklük ün dışı adönüklük üzerine a rır basması sonucu içsel bir uyu mazlıktan kaynaklanır. (Douglas 1967: 369) Adler'e göre ise, intihara eğilimli kişi, üstesinden gelemeyeceği bir amaçla ilgili duygusu içindedir. Kişi, bu amaçla ilgili hissinden kurtulmak ve kendini mükemmeliyetçi yapmak hususunda zayıf hisseder. Toplumla olan bağlarını kesen birey, kendisine bir hedef seçmek ve toplumda kendine bir yol çizmek için kullanacağı saldırganlık güdüsünü kendisine yöneltir. Böylelikle, üstünlük hissi, küçük düşme, tabiyet, kendine eziyet ve mazozizm duyguları altında ezilir. Fakat kişi, kendine zarar verirken aslında kendini yaraladığını düşünür ve ki işe de zarar verme istemindedir. (Volant 2005: 23) Freud izleyicisi bir analist olan Karl Menninger, psikanalitik olarak intiharın, sevgi ya da nefretle oluşan 'öldürme arzusu', depresyon, melankoli ve umutsuzlukla oluşan 'ölme arzusu' ve suç ya da utançla oluşan 'öldürülme arzusu' olmak üzere üç öğeden oluştuğunu ifade eder. Kişi, kızgınlık ve öfke duygularıyla 'öldürme isteği', bu duyguları kendisine yönelttiğinden 'ölme isteği' ve kendisine yönlendirilen bu duygular sonucu 'öldürülme isteği' duymaktadır. (Eskin 2003: 119) İntihara psikolojik açıklamalar getiren bir diğeri de ünür ise Achille-Delmas'tır. Delmas'a göre intihar, yaşam ve ölüm arasında yapılan bir seçimdir. İnsanındaki ölüm isteği ve iradesinden, gerçek intihar ve sözde intihar arasında bir ayrım yapar. Sözde intihar, bunamadan ötürü, kaza ile, ahlak baskısı ve fedakarlıkla yapılan, ölüme dair gerçek bir istek ya da iradenin ortaya konmadığı durumlardır. Bu tür durumlarda, asıl hedef ölmek değil, sosyal bir ideale uymak, şerefini kurtarmak ya da daha az acı çekmek gibi daha üstün hedeflerdir. Delmas, intiharın, her tür ahlak baskısından ortaya konulan bir ölüm iradesiyse, bir problem olarak algılanabileceğini ifade eder. (Arkun 1978: 27)

Sosyolojik anlamda intihara getirilen en temel açıklama, Emile Durkheim tarafından yapılmıştır. 1897 yılında yayımladığı "İntihar" çalışmasında, Durkheim'in temel problemi intiharı anlamaya çalışmaktır. İntihar, 19. yüzyılın bireyseldir ve vurgu yapan sosyal düşünce içinde, bireysel temelli olduğu düşünülen kavramlara toplumbilimsel açıklamalar getirilebileceği fikriyle seçilmiş bir odak noktasıdır. "Acısını çekmekte olduğu umut ortak hastalık" (2002: 18) olarak ifade ettiği intihar olgusunu, sosyolojiyi başsuz bir disiplin olarak kurmak amacıyla seçer. Durkheim, bireyin kendisini amaçsız bir tinsel gerçekliğin egemenliği içinde bulunduğunu ve bu kitapta bu izlenimi edinmemenin güç olduğunu ifade eder. İntiharın toplumsal nedenli olduğunu kanıtını, intiharın "toplumsal yaşam hızı" ile orantılı olarak ilerlemesiyle açıklar. Ona göre her toplumun kendisine özgü bir intihar oranı vardır. Evlenme, boşanma, aile, dinsel topluluk, ordu gibi toplumsal kurumların, bireyin davranışlarında etki yarattığını vurgular. (a.e.: 19) Durkheim, intiharın genel bir tanımlamasını⁸ yaptıktan sonra ve temel nedenlerine değinmeden önce, intiharın nedenleri olarak gösterilen toplumdaki etkenleri istatistiklerle ve mantıksal bir usullamayla çürütmeye girişir. Bundan sonra bireysel intiharların nedenleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkararak, nedenlerin bir sınıflandırmasıyla intiharın toplumsal türlerini belirler. Bunlar, bencil

⁸ Durkheim'a göre: "Ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir. İntihar girişi ise, bu biçimde tanımlanan, ama ölüm sonucu doğmadan durdurulan edime denir." (2002: 25)

intihar, elcil intihar ve kurlsızlık intiharlarıdır.⁹ Bireyin intiharını toplumun bütünüle mi lik düzeyiyle birlikte dü ünen Durkheim, toplum içindeki a ırılıkların tedavi edilmesi gerekti i dü üncesindedir. Durkheim'ın bu toplumsal hastalığa karşı önerisi, insanları meslek ya amlarına daha fazla adapte etmektir. Böylelikle bireyler, manevi yalnızlıktan kurtulacak ve ortakla a hareket etmeyi ö renecektir. (a.e.: 459)

Durkheim'ın ardından intihara açıklamalar getiren sosyologlar, çalı malarını Durkheim'ın “ntihar” çalı masından hareketle yürütmü lerdir. Zaman zaman bu çalı maya ele tiriler getirseler de, Durkheim'ın izledi i yöntem ve özellikle onun bütünüle me teorisinden hareketle bir yol izlemi lerdir.

Durkheimcı sosyolog Maurice Halbwachs, öncelikle Durkheim'ın intihar tanımını daraltır. ntiharın sosyolojik açıklamasında, bireyin davranışına özgür bir istencin gerekli i anlamında niyet boyutunu ekler. Ayrıca, intihar analizini yaparken temel amacı, kentsel ve kırsal ya am tarzlarının sosyolojik anlamdaki farklılıklarını göstermektir. (Douglas 1967: 126-129) Yine Durkheim'ın takipçilerinden Henry ve Short ise, ‘ntihar ve Cinayet’ adlı çalı malarında intiharların aslında bir cinayet oldu u varsayımıyla farklı bir açıklama tarzında bulunurlar. ntiharın toplumbilimsel boyutunu, psikodinamik bir görüşle tamamlayan Henry ve Short'un temel hipotezi engellenme-saldırganlık hipotezidir. Bu görüşe göre, saldırganlık, engellenme ile olu an bir davranış biçimidir ve engellenmeye sebep olan kişiye yönelir. Dı tan gelen engellemeler yo un olursa, birey ba kalarına yöneltti i saldırganlık davranışını me rula tıracak ve cinayet i leyecektir. Ancak dı engeller zayıf oldu unda, bireyin saldırganlık davranışını kendisine yönelecek ve bunun sonucu intihar olacaktır. (Eskin 2003: 128, 129)

Sonuç

Batı dü ünce tarihi izlendi inde intiharın, toplumlar de i tikçe farklı algısal boyutlarda de erlendirildi i görülmü tür. Antik felsefe'de filozoflar, intiharı teorik ve tinsel bir düzlemde bir anlam içine yerle tirmi lerdir. Bir kısım filozof, tanrısal hediye ve sosyal sorumluluğa bir hakaret oldu u gerekçesi ile intiharı reddederken, di erleri, intiharın bir özgürle me biçimi oldu unu savunmu tur. ntiharı reddeden filozoflar, intiharı yasaklarken ve hatta bir takım cezalar önerirken dahi, keskin yargılamalar içinde de ildir ya da intihar daha büyük bir sorun adına problematize edilmez. ntihar, ba lı ba na bir problemdir ve dü ünsel temellerle anlamlandırılmaya çalı ılır. Ortaça 'a gelindi inde ise, Hristiyanlı ın do u u ile birlikte intihar, dinsel temellerde de erlendirilmeye ba lanır. Kilisenin güçlenmesiyle birlikte ise, ya amak ya da ölmek bir seçim olmaktan çıkar. ntihar, artık sadece Tanrısal istence karşı gelmek de il, aynı zamanda Tanrı ve birey arasında aracı rolü üstlenen kilisenin görevlerini gasp etmektir. ntihar, St. Augustinus ve Aquinalı Thomas tarafından dinsel gerekçelerle yasaklansa da, yasakların temel amacı, kilise doktrinin güçlenmesini sa lamaktır. Bu sebeple Tanrı'nın buyru u, dinin hükmü ve kilisenin kuralları gere i intihar yargılamaya tabi tutulur. Ortaça ın sonlarında gerçekte en siyasi, toplumsal ve kültürel de i imler sonucu, ‘din’ sorgulanmaya ba lanırken ‘akıl’ hükümlerini elde eder.

⁹ Durkheim'a göre, bencil intihar a ırı bireycilikten kaynaklanırken, elcil intihar, toplumla a ırı bütünüle menin bir sonucudur. Kurlsızlık intiharları ise, insanların etkinliklerindeki düzenin bozulmasından kaynaklanır. (2002: 153-320)

Rönesans ve sonrası, antikitenin yıkılışında ve aklın hükümranlığında her şey yeniden bir anlam sokulur ve kavramsallaştırılır. Bu dönem, geçmişin bir deyişlendirmesidir. İntihar artık savunulan, reddedilen ya da yargılanan bir eylem değildir. İntihar, geçmişin eleştirilerinden ulaşılan bir deyişlendirme, bir kavramsallaştırmadır. Modern bilimsel yaklaşımlarda ise, intihar yorumlanmaktan ziyade açıklanmaya başlanır. İntihar, çikarsız ve aracısız bir şekilde anlamlandırılmaz. Bireysel ya da toplumsal anlamlarda daha büyük bir problemin anlatıcısıdır intihar. Bununla birlikte, ahlaki bir kopu içindedir. Çünkü, intiharın teorik dille ifade edildiği zayıflar ve intihar, bireysel ve toplumsal verilerin bir araya getirildiği istatistiksel bir çalışmaya düzenlenmiş parçası haline gelir. Bilimsel yönelimli bu çalışmalarda, bireysel ve toplumsal anlamlarda bir problem olarak belirlenen intiharın nedenlerini araştırmak, kararlaştırmak, bilmek, önlemek ve hatta tedavi etmek gereklidir. Bu çalışmaların temel gayesi, intiharı anlamak değil fakat, bireyi ya da toplumu anlamaktır.

Sonuç olarak, intihar, farklı toplumsal ve ilimlerde farklı algılamalarla deyişlendirilmştir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki, tarihsel süreçte toplumlar deyişliktçe, kavramların ve olguların, algısal bir farklılıkla, deyişlendirilme biçimleri de deyişmiştir.

KAYNAKÇA

- ALVAREZ, A. (2007) *İntihar Kan Dökücü Tanrı*, Çev. Zuhâl Çil Sarıkaya, 4. Baskı, Öteki Yayınevi, İstanbul.
- AR STOTELES (2005) *Nikomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara.
- ARKUN, Nezahat (1978) *İntiharın Psikodinamikleri*, .Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- CAVAN, Ruth Shonle (1965) *Suicide*, Russell&Russell, New York.
- C CERO (2004) *Ölüme Övgü*, Çev. Cânâ Aksoy, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- DONNE, John (1930) *Biathanatos*, The Facsimile Text Society, New York.
- DOUGLAS, Jack D. (1967) *The Social Meanings of Suicide*, Princeton University Press, New Jersey.
- DUBLIN, Louis I. (1963) *Suicide*, The Ronald Press Company, New York.
- DURKHEIM, Emile (2002) *İntihar*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.
- EP KUROK (2000) "Menoikos'a Mektup", Çev. Sinan Özbek, Felsefelogos, Yıl: 3, Sayı: 12 (Ekim, 2000), s. 63-66.
- ESKİN, Mehmet (2003) *İntihar*, Çizgi Tıp Yayınevi, Ankara.
- GÖKBERK, Macit (2005) *Felsefe Tarihi*, 16. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HUME, David (1992) *Essays on Suicide and the Immortality of the Soul*, Thoemmes Press, Bristol.
- NCEO LU, Sibel (1999) *Ölme Hakkı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KANT, Immanuel (2002) *Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi*, Çev. Coşkun Kuçuradi, 3. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- MINOIS, Georges (2001) *History of Suicide*, translated by Lydia G. Cochrane, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- ÖZEN, İrfan (1997) *İntihar*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- PLATON (2007) *Yasalar*, Çev. Candan Öntuna-Saffet Babür, 3. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

PLATON (2001) *Phaidon*, Çev. Hamdi Ragıp Atademir-Kemal Yetkin, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

RUSHING, William A. (1968) “*Individual Behaviour and Suicide*”, Ed. Jack P. Gibbs, Suicide, Harper&Row Publishers, New York.

SENECA (1992) *Ahlâki Mektuplar*, Çev. Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

VOLANT, Eric (2005) *ntiharlar Sözlü ü*, Çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık.